

СЕКЦІЯ 6 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПРАВО ЄС; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 338.483.13:341.384:355.01(470+581:477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-6-7>

ДО ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КУЛЬТУРНИМ ЦІННОСТЯМ У ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Гавловська Аліна Олександрівна,
кандидатка юридичних наук, доцентка,
в.о. завідувачки кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
ahavlovska@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7973-7560

Томіліна Юлія Євгенівна,
старша викладачка кафедри національного,
міжнародного права та правоохоронної діяльності
Херсонського державного університету
yutomilina@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0003-1127-2987

У статті **поставлено за мету** дослідження окремих аспектів відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям у ході російсько-української війни. Для досягнення задекларованої мети та отримання належних результатів **використано таку сукупність методів**: історико-правовий, методи формальної логіки, метод групування. **Результати та висновки такої діяльності**. Знищення, вивезення та пошкодження українських культурних цінностей протягом кількох історичних періодів значно вплинули на зміну культурного середовища українського народу, викликало виникнення негативних етносоціальних, культурних та морально-психологічних наслідків для Української держави і суспільства. Особливо негативних наслідків українській культурі завдала колоніальна політика російської влади різних історичних періодів (у т. ч. і в період сьогодення), яка стала проявом «культурного геноциду» по відношенню до українського народу. Метою такої політики є апропріація українських культурних цінностей із метою видання їх за власні, збагачення та намагання асимілювати український етнос. Особливо великих масштабів посягання на культурні цінності набувало у періоди Першої та Другої світових війн, тимчасової окупації росією АРК та частини Донецької та Луганської областей, після повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Із 24.02.2024 зафіксовано багаточисельні факти використання культурних цінностей для підтримки військових дій, знищення та пошкодження культурних об'єктів у ході бойових дій (у т. ч. і цілеспрямовано), присвоєння у великих масштабах культурної власності, учинення актів грабежу та вандалізму, спрямованих проти культурних цінностей, та ін.

Спроби розшукати та повернути культурні цінності Україна здійснювала в період існування Української Центральної Ради, Української держави, УРСР та незалежної України.

Основу міжнародно-правового механізму захисту культурних цінностей та відшкодування шкоди, завданої в умовах військового конфлікту, у т. ч. становлять і його нормативно-правовий та інституційний складники. Відповідно до норм міжнародного законодавства, знищення культурних та релігійних об'єктів під час воєнних конфліктів підлягає кримінальному переслідуванню, до держави, винної у вчиненні посягання на культурні цінності, застосовуються такі міжнародно-правові інститути відповідальності, як реституція та репарації. Спроби України захистити культурні об'єкти, прибрані до відповідальності за злочини проти культурної спадщини, які вчиняються в ході російсько-української війни, можуть стикатися з низкою труднощів.

Ключові слова: культурні цінності, відшкодування, репарації, реституція.

ON THE ISSUE OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED TO CULTURAL VALUES DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Havlovska Alina Oleksandrivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Acting Head of the Department of National, International Law and Law Enforcement
Kherson State University
ahavlovska@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7973-7560

Tomilina Yulia Yevgenivna,
Senior Lecturer at the Department of National, International Law and Law Enforcement
Kherson State University
yutomilina@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0003-1127-2987

The purpose of this article is to study individual aspects of compensation for damage caused to cultural values during the Russian-Ukrainian war. In order to achieve the declared goal and obtain the appropriate results, the following combination of methods was used: historical and legal, methods of formal logic, grouping method. Results and conclusions of such activities. The destruction, removal and damage of Ukrainian cultural values during several historical periods significantly influenced the change in the cultural environment of the Ukrainian people, caused negative ethno-social, cultural and moral-psychological consequences for the Ukrainian state and society. The colonial policy of the Russian authorities of various historical periods (including the present day), which became a manifestation of "cultural genocide" against the Ukrainian people, had particularly negative consequences for Ukrainian culture. The purpose of such a policy is: appropriation of Ukrainian cultural values with the aim of passing them off as one's own, enriching and trying to assimilate the Ukrainian ethnic group. Encroachment on cultural values became especially large-scale during the First and Second World Wars, the temporary Russian occupation of the ARC and parts of the Donetsk and Luhansk regions, after the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine. Since February 24, 2024, numerous facts of the use of cultural values to support military operations, the destruction and damage of cultural objects during hostilities (including and purposefully), appropriation of cultural property on a large scale, committing acts of robbery and vandalism directed against cultural values, etc.

Attempts to find and return cultural values were carried out by Ukraine during the existence of the Ukrainian Central Council, the Ukrainian State, the Ukrainian SSR and independent Ukraine.

The basis of the international legal mechanism for the protection of cultural values and compensation for damage caused to them in the conditions of a military conflict, including make up its regulatory and institutional component. According to the norms of international legislation, the destruction of cultural and religious objects during military conflicts is subject to criminal prosecution, such international legal institutions of responsibility as restitution and reparations are applied to the state guilty of encroachment on cultural values. Attempts by Ukraine to protect cultural objects, to prosecute crimes against cultural heritage committed during the Russian-Ukrainian war, may face a number of difficulties.

Key words: cultural values, compensation, reparations, restitution.

Вступ. Тривале знищення, вивезення та розграбування українських культурних цінностей протягом кількох історичних періодів дає змогу говорити про зміну культурного середовища українського народу, наявність негативних етносоціальних, культурних та морально-психологічних наслідків для Української держави і суспільства. Сьогодні особливо актуальним залишається питання знищення та пошкодження у ході бойових дій культурних шарів археологічної спадщини, музейних, бібліотечних, архівних та інших культурних об'єктів після повномасштабного вторгнення росії на територію України, використання культурних об'єктів для просування ідеї «великої російської культури» та ін. Посягання представників окупаційної російської влади та російських військових на об'єкти культурної та історичної спадщини, релігійні об'єкти слід розглядати як складову частину злочину геноциду проти українського народу, оскільки вони прагнуть у тому числі

знищити українську ідентичність. За період повномасштабного вторгнення найбільшого пошкодження та руйнувань зазнали культурні об'єкти на території Херсонської, Запорізької та Донецької областей, серед них – музеї, галереї, філармонії, театри, бібліотеки, клубні заклади, заклади мистецької освіти, релігійні об'єкти та ін. Керуючись нормами міжнародного та національного законодавства, Україна має право на відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям, історичним, освітнім, релігійним об'єктам під час тимчасової окупації АРК, частини Донецької і Луганської областей та після повномасштабного вторгнення росії на територію України.

Метою статті є дослідження окремих аспектів відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям у ході російсько-української війни.

Для досягнення задекларованої мети та отримання належних результатів викори-

стано таку сукупність методів: історико-правовий, методи формальної логіки, метод групування.

1. Культурний геноцид українського народу

Культурний геноцид – це поняття, яке описує спроби знищення елементів культури, мови, традицій або ідентичності певної групи людей, форма насильства, яка спрямована на винищення або істотне обмеження виявів унікальної культурної ідентичності групи.

Серед сценаріїв культурного геноциду, які реалізовує РФ по відношенню до української культурної, виділяють такі:

- знищення культурних цінностей для підтвердження міфу про те, що «без росії нічого не було»;
- апропріація українських культурних цінностей із метою видання їх за власні;
- привласнення матеріальних цінностей із метою збагачення (УКРІНФОРМ, 2023).

Такі сценарії росія реалізовувала неодноразово по відношенню до культурно-історичної спадщини України. Загалом історія України, як і історія багатьох країн світу, свідчить про втрати та переміщення культурних цінностей у ході загарбницьких війн, набігів кочових народів, міжусобиць правителів Київської Русі тощо. Системного характеру вивезення предметів культурного значення з українських земель набуло у XVIII–XIX ст., адже представники Австро-Угорської та російської імперій, до складу яких на той момент входили українські землі, привласнювали та вивозили українські культурні цінності. На думку С. Кот, посягання на культурні цінності українського народу з боку росії ґрунтувалося також на її прагненні привласнити його історію та культуру, знищити свідчення військового та політичного минулого, асимілювати український етнос (Кот, 2020: 259). На основі жорсткої централізованої політики російської імперії питання про долю тих чи інших цінностей у XIX ст. вирішувала Імператорська археологічна комісія, що зумовило концентрацію вивезених з українських земель культурних цінностей у музеях імперських столиць. Також частину українських культурних об'єктів було привласнено та вивезено як приватну власність та/або передано в дар російським музеям.

У подальшому на різних історичних етапах знищення та розграбування культурних цінностей українського народу продовжувалося:

1) у період Першої світової війни українські землі входили до складу протилежних сторін, які, порушуючи норми міжнародного права, здійснювали санкціоноване та стихійне розграбування українських культурних цінностей;

2) під час військової інтервенції більшовицької росії проти Української Народної Республіки частину культурних цінностей було вивезено їхніми власниками під час еміграції, евакуації українського уряду, значну частину розграбовано бандитами та окупаційними військами;

3) під час панування тоталітарного радянського режиму на українській території культурні цінності було: а) примусово

вилучено з культурних та релігійних об'єктів; б) передано російським установам; в) привласнено культурні цінності, які тимчасово передавалися для проведення виставок, та ін.;

4) під час Другої світової війни незначну частину культурних цінностей було вивезено у східні регіони СРСР, значну кількість бібліотечних та архівних фондів було знищено радянською адміністрацією, щоб вона не дісталася ворогу, частину культурних цінностей було знищено або розграбовано під час бойових дій, евакуації та збереження на «евако-базах». Також культурні цінності було вилучено та знищено внаслідок цілеспрямованої політики нацистської Німеччини, у результаті еміграції українських діячів науки, культури та представників українських церков (Кот, 2020);

5) привласнення та знищення культурних цінностей України росією після 2014 р. під час тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та частини Донецької і Луганської областей;

6) знищення, пошкодження та привласнення українських культурних об'єктів російською окупаційною владою та російськими військовими після 22.02.2024.

Окремо слід зауважити, що протягом усього періоду колоніальної політики росії по відношенню до України однією з форм посягання на культурні цінності українців стало привласнення культурних і наукових надбань українських митців та науковців. Наприклад, зусиллями російської влади у різні періоди було русифіковано таких видатних українських художників, як І. Рєпін, І. Айвазовський, К. Малевич, А. Куїнджі, О. Мурашко, Д. Бурлюк, О. Екстер та ін.

Спроби розшукати та повернути культурні цінності Україна здійснювала в період існування Української Центральної Ради, Української держави, УРСР та незалежної України. З останніх здобутків України в питанні повернення культурних цінностей, викрадених росією, стало Рішення Верховного суду Нідерландів (09.06.23) щодо повернення музейних експонатів виставки «Крим – золотий остів у Чорному морі» (скіфське золото), право на яке російська влада оспорювала через підставні «кримські музеї» протягом останніх дев'яти років.

2. Елементи міжнародного механізму захисту культурних цінностей та відшкодування шкоди, завданої їм в умовах військового конфлікту

Основа міжнародно-правового механізму захисту культурних цінностей та відшкодування шкоди, завданої їм в умовах військового конфлікту, у тому числі становлять і його нормативно-правовий та інституційний складники.

До нормативно-правового складника міжнародного механізму захисту культурних цінностей та відшкодування шкоди їм завданої в умовах військового конфлікту відносяться: IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 (Гаазька конвенція 1907 р.); Конвенція про

захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 (Гаазька конвенція 1954 р.); Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.); Протокол про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту (1954 р.); Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р.; Кодекс цивільного захисту України; Закон України «Про правовий режим воєнного стану»; Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»; Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій (Постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 № 841); Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних силах України (Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164); Методика планування заходів з евакуації (Наказ МВС України від 10.07.2017 № 579) та ін. (Міністерство культури та інформаційної політики України, 2022).

Інституційний складник міжнародного механізму відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям у ході воєнних конфліктів, притягнення до кримінальної відповідальності та застосування міжнародних інститутів репарації і реституції, становлять такі інституції, як: Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, міжнародні трибунали, Інтерпол, Європол, ЮНЕСКО, Інститут захисту світової культурної спадщини (ICOMOS), Інститут музейних служб та захисту культурної спадщини (ICMS), Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA), Міжнародна асоціація художників (IAA), Міжнародний фонд захисту пам'яток (WMF) та ін.

Відповідно до норм міжнародного законодавства, знищення культурних та релігійних об'єктів підлягає кримінальному переслідуванню. Наприклад, Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.) та Другий протокол до Гаазької конвенції (1954 р.) закріплюють положення щодо необхідності визнання злочинами знищення культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. Зокрема, п. 2 ст. 15 Другого протоколу до Гаазької конвенції (1954 р.) визначає, що «кожна Сторона вживає таких заходів, які можуть виявитися необхідними для визнання кримінальними злочинами згідно з її національним законодавством діянь, передбачених у цій статті, і для встановлення для таких злочинів відповідних покарань. При цьому Сторони дотримуються загальних принципів права й міжнародного права, зокрема норм, що поширюють індивідуальну кримінальну відповідальність на інших осіб, окрім тих, які безпосередньо вчинили діяння» (Організація Об'єднаних Націй, 1954).

26 вересня 2016 р. Міжнародний Кримінальний суд виніс рішення у справі «Прокурор проти Ахмад Аль Факі Аль-Махді». Аль-Махді було засуджено до дев'яти років ув'язнення за знищення культурних цінностей. 17 серпня

2017 р. Палата суддів видала Рішення про відшкодування, визначаючи, що Аль-Махді несе відповідальність за витрати у розмірі 2,7 млн євро на індивідуальне та колективне відшкодування для спільноти Тімбукту за умисне керівництво нападами проти релігійних та історичних будівель у цьому місті. (International Criminal Court. Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. ICC 01/12-01/15. Judgment and Sentence of 27 September. 2016) Справа Аль-Махді – єдина справа МКС, у якій розглядалися злочинні діяння, скоєні виключно по відношенню до культурних цінностей. В обвинуваченні йшлося про скоєння військового злочину у вигляді нападу на 10 будівель історичного та релігійного значення, включаючи дев'ять мавзолеїв і одну мечеть у місті Тімбукту (Малі) з 30 червня по 11 липня 2012 р. Однак Суд пропустив можливість кваліфікації цих дій як злочинів проти людства, навіть якщо згідно зі звичаєвим міжнародним правом та Римським статутом напад на культурні цінності може розглядатися як злочин проти людства у формі переслідувань.

У п. 1 ст. 15 Другого протоколу до Гаазької конвенції (1954 р.) визначено перелік дій, які визнаються злочином у разі посягання на культурні цінності у випадку збройного конфлікту (Організація Об'єднаних Націй, 1954). Наведемо приклади зафіксованих фактів учинення злочинів проти культурних цінностей у масштабах російсько-української війни починаючи з 24.02.22 (табл. 1).

Окрім притягнення до кримінальної відповідальності за посягання на культурні цінності в ході воєнного конфлікту застосовуються такі інститути міжнародно-правової відповідальності країн, як реституція (у даному разі повернення чи відновлення вкрадених, конфіскованих чи незаконно розграбованих культурних об'єктів) та репарації (компенсація або відшкодування, яке одна держава або сторона зобов'язана надати іншій стороні воєнного конфлікту в результаті порушення міжнародних прав чи обов'язків шляхом учинення злочинів агресії). Нині в Гаазі створено Міжнародний центр із переслідування за злочини агресії проти України – судовий центр, який інтегровано у Єврокст, має на меті збір доказів та документування воєнних злочинів, сприяння їх розслідуванню та здійсненню правосуддя (Махаринець, 2023).

Спроби України захистити культурні об'єкти, притягнути до кримінальної відповідальності за злочини проти культурної спадщини, які були та, на жаль, ще будуть учинені в ході російсько-української війни, а також застосувати такі міжнародно-правові інститути відповідальності, як реституція та репарації, можуть стикатися з низкою труднощів. Зокрема:

- умови воєнного конфлікту ускладнюють збереження та охорону культурних об'єктів, що залишилися на окупованих територіях та/або на лінії протистояння;

- унаслідок військових дій утрачається та пошкоджується відповідна документація, яка є необхідною для визначення власності та встановлення правового статусу культурних об'єктів, оскільки єдиного реєстру культурних цінностей в Україні немає;

Таблиця 1

Вид злочину проти культурних цінностей	Зафіксований факт учинення злочинів проти культурних цінностей у масштабах російсько-української війни
робить культурні цінності, які перебувають під поси- леним захистом або які перебувають під захистом відповідно до положень Конвенції й цього Протоколу, об'єктами нападу	знищення Маріупольського драматичного театру, Іван- ківського історико-краєзнавчого музею, Національного музею Григорія Сковороди у Харкові
використовує культурні цінності, які перебувають під посиленним захистом чи безпосередньо прилеглі до них місця, для підтримки військових дій	замінування території біля Кам'яної Могили (м. Мелітополь)
знищує або присвоює у великих масштабах культурну власність, яка перебуває під захистом відповідно до положень Конвенції й цього Протоколу	– мародерство в Херсонському художньому музеї імені Олексія Шовкуненка, Херсонському обласному краєзнавчому музеї, фондів дореволюційних видань Наукової бібліотеки ім. О. Гончара (м. Херсон), Художньої галереї імені Альберта Гавдзинського (м. Нова Каховка), Художнього музею ім. Куїнджі (м. Маріуполь); – затоплення будинку художниці Поліни Райко, будинку-му- зею письменника Остапа Вишні, Корсунського монас- тиря XVIII ст., місця розкопок середньовічних Тягинської фортеці (с. Тягінка) та міста-порту Олешшя (м. Олешки)
учиняє акти крадіжки, грабежу або незаконного присвоєння чи акти вандалізму, спрямовані проти культурних цінностей, які перебувають під захистом відповідно до положень Конвенції	вивезення оригіналів картин Архипа Куїнджі, Івана Айвазовського, Миколи Деревуса, Тетяни Яблонської, експозиції історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила», колекції іконопису XVII–XX ст.

– культурні об'єкти може бути знищено, пошкоджено або втрачено в результаті військових дій, пограбування чи вандалізму;

– відсутність ефективних правових механізмів установлення відповідальності під час воєнних дій, у тому числі й переслідування винних у втраті культурних об'єктів;

– можливі політичні обставини та фінансові обмеження щодо відшкодування шкоди, завданій культурним об'єктам, та ін.

Висновки. Знищення, вивезення та пошкодження українських культурних цінностей протягом кількох історичних періодів значно вплинули на зміну культурного середовища українського народу, спричинили виникнення негативних етносоціальних, культурних та морально-психологічних наслідків для Української держави і суспільства. Особливо негативних наслідків українській культурі завдала колоніальна політика російської влади різних історичних періодів (у тому числі й у період сьогодення), яка стала проявом так званого «культурного геноциду» по відношенню до українського народу. Метою такої політики є апропріація українських культурних цінностей із метою видання їх за власні, збагачення та з метою асимілювати український етнос. Особливо великих масштабів посягання на культурні цінності набувало у періоди Першої та Другої світових війн, тимчасової окупації росією АРК та частини Донецької та Луганської областей, після повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Із 24.02.2024 зафіксовано багаточисельні факти використання культурних цінностей для підтримки військових дій, знищення та пошкодження культурних об'єктів у ході бойових дій (у тому числі й цілеспрямовано), присвоєння у великих масштабах культурної власності, учинення актів грабежу та вандалізму, спрямованих проти культурної спадщини, та ін.

Спроби розшукати та повернути культурні цінності Україна здійснювала в період існу-

вання Української Центральної Ради, Української держави, УРСР та незалежної України.

Основу міжнародно-правового механізму захисту культурних цінностей та відшкодування шкоди їм завданої в умовах воєнського конфлікту у тому числі становлять і його нормативно-правовий та інституційний складники. Відповідно до норм міжнародного законодавства, знищення культурних та релігійних об'єктів під час воєнних конфліктів підлягає кримінальному переслідуванню, до держави, винної у вчиненні посягання на культурні цінності, застосовуються такі міжнародно-правові інститути відповідальності, як реституція та репарації. Спроби України захистити культурні об'єкти, притягнути до відповідальності за злочини проти культурної спадщини, які вчиняються в ході російсько-української війни, можуть стикатися з низкою труднощів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вандалізм і мародерство: війна Росії проти культурної спадщини України. *УКРІНФОРМ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3729227-vandalizm-i-maroderstvo-vijna-rosii-proti-kulturnoi-spadsini-ukraini.html> (дата звернення: 11.10.23).
2. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.) : монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.
3. Захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. *Офіційний сайт Міністерства культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/zakhyst-kulturnykh-tsinnostey-u-razi-zbroynoho-konfliktu/> (дата звернення: 10.10.23).
4. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. *Організація Об'єднаних Націй*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#n99 (дата звернення: 15.10.23).
5. International Criminal Court. Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. ICC 01/12-01/15. Judgment and Sentence of 27 September 2016. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/Al-MahdiEng.pdf> (дата звернення: 14.10.23).

6. Махаринець Д.Є. До питання моделі Спеціального міжнародного трибуналу з України. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 109–115.

REFERENCES:

1. Vandalizm i maroderstvo: viina Rosii proty kulturnoi spadshchyny Ukrainy. UKRINFORM. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3729227-vandalizm-i-maroderstvo-vijna-rosii-proti-kulturnoi-spadsini-ukraini.html> [in Ukrainian]
2. Kot S. Povnennia i restytutsiia kulturnykh tsinnostei u politychnomu ta kulturnomu zhytti Ukrainy (XX-poch. XXI st.) [The return and restitution of cultural values in the political and cultural life of Ukraine (XX-early XXI centuries)]: monohrafiia. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2020. 1020 s. [in Ukrainian]
3. Zakhyst kulturnykh tsinnostei u razi zbroinoho konfliktu. Ofitsiyni sait Ministerstva kultury ta informatsiinoi polityky Ukrainy. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/zakhyst-kulturnykh-tsinnostey-u-razi-zbroinoho-konfliktu/> [in Ukrainian]
4. Druhyi Protokol do Haazkoi konventsii pro zakhyst kulturnykh tsinnostei u razi zbroinoho konfliktu 1954 roku: Prokol Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (1954 r.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#n99 [in Ukrainian]
5. International Criminal Court. Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi. ICC 01/12-01/15. Judgment and Sentence of 27 September 2016. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/Al-MahdiEng.pdf> [in English]
6. Makharynets D.Ie. Do pytannia modeli Spetsialnoho mizhnarodnoho trybunalu z Ukrainy [Regarding the model of the Special International Tribunal from Ukraine]. *Yurydychni visnyk*. 42023. S.109–115 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.01.2024
The article was received 15 January 2024